

„Wychowanie w Rodzinie” t. XI (1/2015)

nadesłany: 03.10.2014 r. – przyjęty: 16.06.2015 r.

Agnieszka BOCHNIARZ*

Doświadczanie wsparcia społecznego przez dzieci wychowywane w rodzinach niepełnych

The experiencing of social support by children raised
in incomplete families

Streszczenie

Życie rodzinne współczesnego człowieka przechodzi liczne zmiany, o różnym natężeniu w różnych krajach. Zmienia się bowiem zarówno model rodziny, jak również poziom zaangażowania rodziców w proces wychowania. Dlatego też coraz częściej współczesna rodzina przypomina mozaikę tak pod względem swych kształtów, jak i funkcjonowania. Osoby samotnie wychowujące dzieci stanowią obecnie coraz większą część naszego społeczeństwa. Powodów niekompletności rodziny jest wiele: śmierć jednego rodzica, rozwód, porzucenie, czasowa nieobecność, rozdzielenie zamieszkania. Niemniej, bez względu na przyczynę, samotny rodzic musi przejąć kompletną odpowiedzialność za opiekę i wychowanie swojego potomstwa, wypełniać wszystkie zadania rodzicielskie umożliwiające zabezpieczenie materialne, troszczyć się o prawidłowe więzi uczuciowe. Brak jednego z rodziców nie jest korzystny z punktu widzenia adaptacji i prawidłowego rozwoju dziecka. Pomyślne rozwiązanie wielu stresów i napięć pojawiających się w życiu dziecka z rodziny niepełnej możliwe jest jednak dzięki czynnikom pośredniczącym, które mogą uodparniać w taki sposób, że krytyczne zdarzenia nie będą przeżywane jako szkodliwe czy zagrażające dla jego funkcjonowania

* e-mail: abochniarz@onet.eu

Zakład Pedagogii i Edukacji Zdrowotnej, Instytut Pedagogiki, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, ul. Prezydenta G. Narutowicza 12, 20-004 Lublin, Polska.

psychicznego, przystosowania psychospołecznego i zdrowia somatycznego. Czynniki te określone zostały mianem zasobów osobistych i środowiskowych. Stanowią one szczególny potencjał każdego człowieka, dzięki któremu może on zachować zdrowie i jakość życia. Wśród wielu zasobów pozwalających na powrót do równowagi i radzenie sobie w różnych sytuacjach życiowych wymienia się między innymi wsparcie społeczne. Dobremu samopoczuciu i radzeniu sobie w trudnych sytuacjach sprzyja bowiem obecność innych ludzi. Świadomość dziecka, że może ono liczyć na pomoc i zrozumienie ze strony nie tylko rodzica, może działać motywująco i pozwolić lepiej radzić sobie w sytuacjach trudnych.

Słowa kluczowe: rodzina, samotne rodzicielstwo, zasoby osobiste, wsparcie społeczne.

Abstract

The family life of contemporary people is undergoing numerous changes of diverse intensity in different countries. It is because both the family model and the level of parents' commitment in the upbringing process is changing. That is why more and more often the modern family resembles a mosaic because of its shape and its way of functioning. People raising children alone constitute an increasing part of our society. The reasons behind family's incompleteness are numerous: death of one of the parents, divorce, abandonment, temporary absence, separated places of residence. Nevertheless, regardless of the cause, a single parent has to assume complete responsibility for the care and upbringing of the offspring, fulfil a parental role allowing material protection and take care of proper emotional bonds. Lack of one of the parents is not favourable from the point of view of the adaptation and proper development of a child. A successful solution to many of the stresses and tensions appearing in the life of a child from an incomplete family is, however, possible thanks to indirect factors which can make one immune in a way that critical events will not be taken as harmful or threatening to mental functioning, psychosocial adaptation and somatic health. These factors have been named as personal and environmental resources. They constitute a special potential of every human thanks to which we can maintain health and quality of life. Social support is mentioned among many of the resources allowing to return to the equilibrium and to cope with different life situations since the presence and help of other people favours a good frame of mind and dealing with difficult situations. The fact that a child is conscious that it can count on help and understanding from not only the parent can be motivating and help coping better with difficult situations.

Keywords: family, single parenting, personal resources, social support.

Wprowadzenie

Pomimo że termin wsparcie społeczne pojawił się w literaturze w latach 70. XX wieku nadal brak jednoznacznej definicji tego pojęcia¹. W podejmowanych próbach jego określenia można zwykle wyróżnić postać definiowania ze wskazaniem na jego strukturę lub funkcje. Strukturalne ujęcie wsparcia społecznego zakłada, że są to „[...] obiektywnie istniejące i dostępne sieci społeczne, które [...] pełnią funkcję pomocną wobec osób, znajdujących się w trudnej sytuacji”². Z kolei ujęcie funkcjonalne ukazuje, że jest to „[...] dynamiczna interakcja między osobą wspomagającą (dawca) a wspomaganą (biorca) zachodząca w sytuacjach problemowych (trudnych)”³.

Sheldon Cohen traktuje wsparcie jako zapewnienie zasobów o charakterze psychologicznym, jak i materialnym, dzięki czemu jednostka jest w stanie poradzić sobie ze stresem⁴.

Dla Zofii Kawczyńskiej-Butrym wsparcie społeczne to:

„[...] działanie lub inna forma pomocy skierowana do człowieka lub do grupy, umożliwiająca im przezwyciężenie własnych problemów, trudności, konfliktów, trudnych sytuacji. Wsparcie jest specyficzną formą pomagania, która polega na umiejętności wyzwolenia wiary we własne siły, mobilizowania sił, aktywności i możliwości osoby wspieranej do działań na rzecz własnej samodzielności w pokonywaniu trudności lub we własnym rozwoju”⁵.

Tak pojmowane wsparcie mieści się więc na pograniczu między zasobami osobistymi i społecznymi⁶.

Istota wsparcia społecznego tkwi w możliwości bezpośredniego kreowania i podtrzymywania więzi z innymi ludźmi. W ciągu swojego życia człowiek wielokrotnie występuje jako dawca lub odbiorca wsparcia. Nie wszystkie osoby jednakowo silnie doświadczają potrzeby bycia wspieranym. Są jednak takie sytuacje i obszary w życiu każdego człowieka, w których jednostka poszukuje oparcia i pomocy innych ludzi. Takimi przejściowymi okresami są między in-

¹ B. Szultz, *Wsparcie społeczne rodziny osoby niepełnosprawnej*, „Roczniki Teologiczne” 2007, t. LIV, z. 10, s. 202.

² H. Sęk, R. Cieślak, *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*, [w:] Ciż (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 14.

³ H. Sęk, *Spoleczna psychologia kliniczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991, s. 498.

⁴ Cyt. za: R. Sikora, *Wsparcie społeczne i radzenie sobie ze stresem a depresyjność młodzieży*, „Psychologia Rozwojowa” 2012, t. XVII, nr 2, s. 41.

⁵ Z. Kawczyńska-Butrym, *Wsparcie jako element promocji zdrowia*, [w:] Taż (red.), *Wsparcie społeczne w zdrowiu i chorobie*, Centrum Med. DNŚSzM, Warszawa 1994, s. 29–32.

⁶ I. Heszen, H. Sęk, *Psychologia zdrowia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 166.

nymi doświadczanie choroby czy niedyspozycji. Ponadto niemal nieustannej opieki i wspierania podczas wykonywania nawet najprostszych czynności wymaga człowiek we wczesnym dzieciństwie oraz w późnej starości⁷. Obecność wsparcia społecznego może również redukować wysokie koszty, jakie ponosi młodzież będąca w okresie dorastania⁸. Można więc powiedzieć, że wsparcie działa jak „bufor” wobec negatywnych skutków sytuacji trudnych, oddziałując korzystnie na psychikę człowieka. Niezależnie od stresu daje jednostce poczucie przynależności, które działa wzmacniająco. Komfort doświadczany dzięki wsparciu sprawia, że człowiek ma silniejsze poczucie dobrostanu.

W literaturze przedmiotu można spotkać różne rodzaje wsparcia (por. Rys. 1).

WSPARCIE EMOCJONALNE	↔	Okazywanie troski, empatia, poczucie przynależności
WSPARCIE INFORMACYJNE	↔	Wiedza udzielanie rad i wskazówek dotyczących sytuacji
WSPARCIE INSTRUMENTALNE	↔	Świadczenie usług, pomoc w wykonywaniu czynności
WSPARCIE RZECZOWE	↔	Świadczenie pomocy materialnej, rzeczowej i finansowej
WSPARCIE WARTOŚCIUJĄCE	↔	Akceptacja w wymiarze osobistym, rola społeczna, twórczość
WSPARCIE DUCHOWE	↔	Kontemplacja sensu życia, bólu, cierpienia

Rys. 1. Rodzaje wsparcia w ujęciu literatury przedmiotu. Źródło: E. Rutkowska, *Wsparcie jako element rehabilitacji kompleksowej osób z niepełnosprawnością*, „Niepełnosprawność – zagadnienie, problemy, rozwiązania” 2012, nr III(4), s. 44.

Fig. 1. The types of support discussed in the references. Source: E. Rutkowska, *Wsparcie jako element rehabilitacji kompleksowej osób z niepełnosprawnością*, [Support as an element of comprehensive rehabilitation of the handicapped] „Niepełnosprawność – zagadnienie, problemy, rozwiązania” 2012, № III(4), p. 44.

Osoby poszukujące wsparcia przede wszystkim oczekują wsparcia emocjonalnego, choć jego przeciętna skuteczność wydaje się mniejsza od oczekiwanego wsparcia o charakterze rzeczowym czy instrumentalnym⁹.

Z punktu widzenia funkcjonowania wsparcia w radzeniu sobie z sytuacjami trudnymi i stresem można z kolei wyodrębnić:

⁷ A. Kacperczyk, *Wsparcie społeczne w instytucjach opieki paliatywnej i hospicyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006.

⁸ R. Sikora, *Wsparcie społeczne...*, dz. cyt. s. 41.

⁹ J. Kirenko, E. Sarzyńska, *Bezrobocie. Niepełnosprawność. Potrzeby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010, s. 163.

- wsparcie spostrzegane – stanowi efekt działania sieci wspierających i poszerzania doświadczenia w relacjach społecznych, wynika z wiedzy i przekonania o tym, od kogo i gdzie można otrzymać pomoc;
- wsparcie otrzymywane – jest to faktycznie uzyskiwana pomoc, oceniana w odniesieniu do czasu oraz konkretnej sytuacji;
- mobilizacja wsparcia – to najprościej rzecz ujmując umiejętność proszenia o pomoc, związana z wieloma cechami osobowościowymi oraz kompetencjami społecznymi¹⁰.

Podstawą wsparcia społecznego jest dostępna sieć społeczna, określana też jako źródła wsparcia, otoczenie społeczne lub system wsparcia społecznego jednostki. Można wyróżnić trzy kategorie źródeł wsparcia: osobiste (rodzina, przyjaciele, znajomi), formalne (to różnego rodzaju organizacje, np. charytatywne, instytucje powołane do pomagania, pomoc społeczna, kluby sportowe, grupy i wspólnoty kościelne) oraz profesjonalne (poradnie profesjonalnie zajmujące się pomaganiem i psychoterapią, specjalnie w tym celu powołane grupy wsparcia). Wymienione źródła wsparcia działają w zróżnicowany sposób, w zależności od potrzeb konkretnej osoby oraz sytuacji, w której się znalazła¹¹.

Naturalnym oraz najbardziej skutecznym źródłem wsparcia dla każdego człowieka jest środowisko rodzinne. Wspomagająca siła rodziny wynika z faktu przebywania blisko siebie jej członków, dążenia do współdziałania i rozwiązywania problemów w miarę ich pojawiania się¹². Obecność w życiu dziecka osób znaczących, którymi są rodzice wpływa na kształtowanie jego kompetencji życiowych, poczucia tożsamości, stylów poznawczych i stylów reagowania na sytuacje trudne. Rodzina, będąc podstawowym środowiskiem rozwoju, transmitując doświadczenia indywidualne i społeczne w istotny sposób przygotowuje jednostkę do życia.

Zmiany w strukturze rodziny i jej dynamice, które mają obecnie miejsce zarówno w Polsce, jak i w innych krajach doprowadziły do tego, że stosunkowo częstym zjawiskiem są rodziny niepełne. Współcześnie wymienia się między innymi takie czynniki, które powodują niepełność rodziny, jak: wzrost liczby urodzeń pozamałżeńskich, wzrost liczby rozwodów, migracje, osłabiające więzi i często prowadzące do rozpadu rodziny czy nadumieralność mężczyzn w średnim i starszym przedziale wiekowym, na skutek czego wzrasta liczba gospodarstw domowych wdów z dziećmi¹³.

¹⁰ I. Heszen, H. Sęk, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 168–169.

¹¹ A. Kacperczyk, *Wsparcie społeczne...*, dz. cyt. s. 23; por.: I. Heszen, H. Sęk, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 167.

¹² M. Kalinowski, *Przedmowa*, [w:] Tenże (red.), *Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005, s. 8.

¹³ M. Raclaw, D. Trawkowska, *Samotne rodzicielstwo. Między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013, s. 6.

W literaturze przedmiotu zwykle rodziny niepełne definiowane są jako:

„[...] co najmniej dwupokoleniowe niepełne struktury rodzinne (o charakterze biologicznym, biologiczno-prawnym lub prawnym – w przypadku adopcji)”¹⁴.

Zdaniem Dobroniegi Trawkowskiej i Marioli Raclaw charakterystyczna dla nich jest długotrwała lub też trwała deformacja zarówno struktury partnerskiej, jak i pokoleniowej, która prowadzi do osamotnienia matki lub ojca w podejmowaniu decyzji życiowych, dotyczących członków rodziny oraz zwiększonej lub wyłącznej odpowiedzialności za rozwój i funkcjonowanie potomstwa¹⁵.

Wspomniane wyżej autorki wyróżniły kilka typów rodzin niepełnych, jako kryteria uwzględniając przyczyny powstania samotnego rodzicielstwa, płeć i czas nieobecności rodzica. I tak uwzględniając jako kryterium podziału płeć można wyróżnić rodzinę samotnej matki oraz rodzinę samotnego ojca. Z kolei biorąc pod uwagę czas nieobecności rodzica wyodrębniamy ze względu na nieobecność długotrwałą: rodziny osierocone na skutek śmierci rodzica, rodziny rozbite na skutek rozwodu, separacji, porzucenia i rodziny niepełne biologicznie. Nieobecność czasowa rodzica może natomiast wiązać się z: jego pobyt w zakładzie karnym, wyjazdem za granicę, dłuższym leczeniem w szpitalu lub sanatorium czy też charakterem pracy¹⁶.

Nieobecność jednego z rodziców, bez względu na powód, niesie za sobą wielorakie konsekwencje dla socjalizacji i wychowania dziecka:

- po pierwsze, ulega zmodyfikowaniu proces rozwoju indywidualnego dziecka;
- po drugie, dziecko nie otrzymuje wszystkich niezbędnych wzorów wartościowania i kategoryzowania doświadczeń, przez co ma utrudnione funkcjonowanie psychospołeczne;
- po trzecie, stres związany z życiem w niepełnej rodzinie, jako efekt długotrwałego kumulowania się przykrych doświadczeń życiowych może przekładać się na brak postępów w nauce, trudności w opanowaniu ról społecznych związanych z płcią i wiekiem dziecka, reakcje regresywne bądź agresywne, zaburzenia obrazu własnej osoby czy też nerwice¹⁷.

Umiejętność radzenia sobie ze stresem, która przejawia się między innymi w wykorzystywaniu różnych strategii w sytuacjach trudnych wiąże się ściśle z faktem otrzymywania pomocy z różnych źródeł: od rodziców, rówieśników, opiekunów i wychowawców, terapeutów stąd też przedmiotem zainteresowań badawczych podjętych w niniejszym opracowaniu uczyniono zagadnienia doty-

¹⁴ M. Trawińska, *Rodziny niepełne i wielodzietne*, CRSS, Warszawa 1996, s. 10.

¹⁵ M. Raclaw, D. Trawkowska, *Samotne...*, dz. cyt., s. 9.

¹⁶ Tamże, s. 10.

¹⁷ H. Liberska, *Wybrane aspekty psychologicznego funkcjonowania młodzieży wychowywanej w rodzinach pełnych i niepełnych*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1998, t. X, s. 232–233.

czące diagnozy doświadczanego wsparcia społecznego przez dzieci wychowywane w rodzinach niepełnych i pełnych.

Material i metoda badań

Celem przeprowadzonych badań była próba określenia sieci wsparcia społecznego udzielanego młodzieży wychowywanej w rodzinach niepełnych i pełnych. Zatem główny problem badawczy zawiera się w pytaniu: Czy istnieje – a jeżeli tak, to jaka – różnica między siecią wsparcia społecznego młodzieży wychowywanej w rodzinach niepełnych i pełnych? W związku z tak sformułowanym problemem posłużono się dodatkowymi pytaniami szczegółowymi:

- Jaka jest sieć wsparcia społecznego dzieci wychowywanych w rodzinach niepełnych?
- Jaka jest sieć wsparcia społecznego dzieci wychowywanych w rodzinach pełnych?

Kierując się istniejącymi w metodologii badań zasadami, do powyższych pytań, ze względu na ich diagnostyczny charakter, nie postawiono hipotez roboczych¹⁸.

Na potrzeby bieżącego opracowania wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, w skład którego weszły następujące techniki badawcze: Kwestionariusz Wsparcia Społecznego Jane S. Norbeck oraz Kwestionariusz ankiety własnej konstrukcji.

Podstawą oceny sieci wsparcia społecznego dzieci z rodzin niepełnych i pełnych są poszczególne kategorie Kwestionariusza Wsparcia Społecznego J.S. Norbeck (*Norbeck Social Support Questionnaire*). Kwestionariusz podzielony jest na trzy części. W pierwszej części znajdują się informacje o osobach wskazywanych przez badanego, które pełnią istotną rolę w jego życiu, a także informacje o charakterze związku łączącego go z każdą z tych osób. Badani posługują się tutaj jedynie imionami, ewentualnie inicjałami wskazanych osób. Dane umieszczone są w piętnastu przeznaczonych do tego celu polach, chociaż nie wszystkie muszą być wypełnione. W drugiej części kwestionariusza znajduje się osiem pytań, które odnoszą się do osób wymienionych w części pierwszej. Na każde z postawionych pytań osoba badana udziela odpowiedzi z użyciem skali typu Likerta. Przy czym, w dwóch ostatnich pytaniach należy określić czas znajomości z wymienioną osobą oraz podać częstość kontaktów z nią. W ostatniej części znajdują się pytania, które pozwalają na ustalenie doświadczenia utraty kontaktu przez osobę badaną z kimś ważnym¹⁹. W niniejszym opracowaniu ta część kwestionariusza nie została wykorzystana.

¹⁸ Por.: M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.

¹⁹ J. Kirenko, S. Byra, *Zasoby osobiste w chorobach psychosomatycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 145.

Charakterystyka badanej młodzieży możliwa była dzięki informacjom uzyskanym na podstawie kwestionariusza ankiety własnej konstrukcji. W badaniach zastosowany został celowy dobór próby, który umożliwił wyodrębnienie wśród badanych grupy dzieci wychowywanych w rodzinach niepełnych oraz grupy dzieci wychowywanych w rodzinach pełnych.

Badania przeprowadzono w 2013 roku wśród uczniów szkół gimnazjalnych na terenie Lublina. Grupę badawczą stanowiło 154 uczniów gimnazjalistów w wieku 14 (56,49%) i 15 lat (43,51%). Nieco więcej niż połowa badanych (81 = 52,59%) była płci żeńskiej. Uwzględniając strukturę rodziny badaniem objęto 77 dzieci wychowujących się w rodzinach niepełnych i tyle samo pochodzących z rodzin pełnych. Większość badanej młodzieży z grupy podstawowej (63 = 81,81%) wychowywana była przez samotne matki. Jako główne przyczyny samotnego rodzicielstwa badani podawali rozwód rodziców (47 = 74,60%) oraz śmierć jednego z rodziców (16 = 25,40%).

Wyniki badań własnych

Wsparcie społeczne ma miejsce wówczas, gdy jednostka jest członkiem grupy lub też gdy pozostaje w relacjach, które dają możliwość zaspokojenia między innymi potrzeb przynależności, oparcia, więzi i miłości. Takie rozumienie wsparcia społecznego nie ogranicza się więc jedynie do sytuacji stresowych, ale oznacza stałą dostępność relacji umożliwiających przystosowanie. Dla człowieka szczególnie ważne są naturalne źródła wsparcia, wśród których wymienić można na przykład rodzinę, przyjaciół, partnera życiowego, grupy rówieśnicze czy towarzyskie. Te sieci wsparcia społecznego są dla jednostki najkorzystniejsze, ponieważ są łatwo dostępne i objęte relacją zaufania interpersonalnego²⁰.

Na podstawie Kwestionariusza Wsparcia Społecznego J.S. Norbeck zestawiono osoby znaczące i określono ich rolę we wspieraniu dzieci z rodzin niepełnych i pełnych w codziennym życiu. Sieć społeczną ustalono na podstawie analizy relacji społecznych, uwzględniających więzi pokrewieństwa, przyjaźni, więzi społeczne, religijne, jak również kontakty z profesjonalistami – doradcą, terapeutą czy opiekunem socjalnym.

Dane uzyskane z analizy ośmiu pytań Kwestionariusza Wsparcia Społecznego J.S. Norbeck, w obrębie grup dzieci z rodzin niepełnych i dzieci z rodzin pełnych, nie wykazały szczególnego zróżnicowania porównywanych sieci wsparcia społecznego. Według badanych z obu grup do osób ważnych i znaczących, mających największy udział w ich życiu należą: rodzina, chłopak/dziewczyna, przyjaciele, koledzy, sąsiedzi, osoby duchowne oraz inne osoby. Badani wymienili od 1 do 15 osób znaczących w ich życiu.

²⁰ I. Heszen, H. Sęk, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 166–167.

Tabela 1. Jak bardzo ta osoba sprawia, że jesteś szczęśliwy?
Table 1. How much that person makes you happy?

Wsparcie społeczne – pytanie 1	Dzieci z rodzin niepełnych		Dzieci z rodzin pełnych		t	p
	M	SD	M	SD		
Chłopak/dziewczyna	4,64	0,49	4,78	0,42	-0,816	0,421
Rodzina	4,06	1,17	9,95	46,11	-1,113	0,267
Przyjaciel	3,98	0,76	12,01	57,82	-0,951	0,343
Kolega	3,83	0,83	3,79	0,77	0,239	0,811
Sąsiad	3,47	1,16	3,66	0,97	-0,543	0,590
Opiekun socjalny	3,00	0,00	3,00	0,00		
Doradca/terapeuta	3,00	0,00	4,20	0,83	-1,309	0,260
Osoba duchowna	4,16	0,83	3,86	1,18	0,739	0,466
Inni	3,46	1,00	4,42	0,53	-2,258	0,043

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.
 Source: Author's research.

Uzyskane wyniki badań w zakresie pierwszego pytania Kwestionariusza wskazują na podobieństwa oraz różnice między grupą podstawową a grupą porównawczą. Zarówno młodzież z rodzin niepełnych, jak i pełnych jest zdania, że osobami, które najbardziej sprawiają, że czują się oni szczęśliwi są chłopak/dziewczyna, rodzina, przyjaciele i koledzy. Na pierwszym miejscu badani z grupy podstawowej umieścili chłopaka/dziewczynę (4,64). W sytuacji badanych z grupy porównawczej na pierwszym miejscu znalazł się przyjaciel (12,01). Drugie miejsce, w przypadku młodzieży z rodzin niepełnych, zajęła osoba duchowna (4,16), zaś młodzież z rodzin pełnych na drugim miejscu usytuowała rodzinę (9,95), która z kolei zajęła trzecie miejsce w grupie podstawowej (4,06).

Tabela 2. Jak bardzo ta osoba sprawia, że czujesz się szanowany i podziwiany?
Table 2. How much this person makes you feel respected and admired?

Wsparcie społeczne – pytanie 2	Dzieci z rodzin niepełnych		Dzieci z rodzin pełnych		t	p
	M	SD	M	SD		
Chłopak/dziewczyna	4,35	0,74	4,57	0,51	-0,886	0,383
Rodzina	4,13	0,74	4,25	0,67	-0,955	0,341
Przyjaciel	4,13	0,97	4,14	0,76	-0,056	0,954
Kolega	3,84	0,99	4,01	0,90	-0,785	0,434
Sąsiad	3,48	0,86	3,47	1,12	0,047	0,962

cd. Tabeli 2.

Opiekun socjalny	3,00	0,00	2,60	0,54	0,975	0,373
Doradca/terapeuta	4,66	0,57	3,40	1,14	1,754	0,129
Osoba duchowna	4,08	0,66	3,93	0,96	0,458	0,650
Inni	3,73	0,73	4,28	0,75	-1,390	0,189

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.
Source: Author's research.

Z zaprezentowanej powyżej tabeli wynika, że młodzież z rodzin niepełnych czuje szacunek i podziw przede wszystkim ze strony doradcy/terapeuty (4,66), chłopaka/dziewczyny (4,35) oraz rodziny (4,13) i przyjaciół (4,13). Dla porównania badani z grupy porównawczej najbardziej szacunek i podziw odczuwają od chłopaka/ dziewczyny (4,57), od innych osób (4,28) oraz rodziny (4,25).

Tabela 3. Jak bardzo możesz tej osobie zaufać?**Table 3. How much can you trust this person?**

Wsparcie społeczne – pytanie 3	Dzieci z rodzin niepełnych		Dzieci z rodzin pełnych		t	p
	M	SD	M	SD		
Chłopak/dziewczyna	4,35	0,63	4,78	0,42	-2,101	0,045
Rodzina	4,28	0,78	4,32	0,69	-0,360	0,719
Przyjaciół	4,29	0,66	4,42	0,81	-0,857	0,392
Kolega	4,02	0,91	3,86	0,83	0,785	0,434
Sąsiad	3,65	0,86	3,55	0,92	0,341	0,735
Opiekun socjalny	4,00	0,00	3,60	0,54	0,975	0,373
Doradca/terapeuta	4,66	0,57	4,40	1,34	0,318	0,760
Osoba duchowna	4,50	0,67	4,40	0,63	0,396	0,695
Inni	3,67	0,96	4,42	0,97	-1,456	0,171

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.
Source: Author's research.

Trzecie pytanie w Kwestionariuszu Wsparcia Społecznego dotyczyło tego, kogo badani obdarzają największym zaufaniem. W tym przypadku doradca/terapeuta, osoba duchowna oraz chłopak/dziewczyna są znaczącymi źródłami wsparcia dla młodzieży pochodzącej z rodzin niepełnych. Z kolei gimnazjaliści z rodzin pełnych mogą liczyć na wsparcie osób tworzących naturalne źródła wsparcia (chłopak/dziewczyna, przyjaciele, rodzina).

Tabela 4. Jak bardzo ta osoba zgadza się z Twoimi poglądami i działaniami lub je popiera?**Table 4. How much this person agree with your views and actions or supports them?**

Wsparcie społeczne – pytanie 4	Dzieci z rodzin niepełnych		Dzieci z rodzin pełnych		t	p
	M	SD	M	SD		
Chłopak/dziewczyna	4,66	2,09	6,13	6,06	-0,884	0,383
Rodzina	4,06	0,75	4,03	0,85	0,197	0,843
Przyjaciół	4,10	0,66	4,34	0,60	-1,893	0,061
Kolega	4,05	0,87	4,18	0,75	-0,689	0,492
Sąsiad	3,56	0,89	3,13	1,32	1,117	0,271
Opiekun socjalny	3,00	0,00	2,80	0,44	0,597	0,576
Doradca/terapeuta	4,00	1,00	3,80	1,30	0,226	0,828
Osoba duchowna	3,58	0,99	3,80	0,86	-0,605	0,550
Inni	3,57	1,27	4,28	0,48	-1,386	0,190

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.

Source: Author's research.

Zdaniem badanych z grupy podstawowej i porównawczej ich działania oraz poglądy popierają przede wszystkim osoby z grupy źródłowej „chłopak/dziewczyna”. Na drugim miejscu badana młodzież z obu grup wskazała przyjaciół. Różnice pojawiły się natomiast jeśli chodzi o trzecią pozycję. Zdaniem dzieci z rodzin niepełnych to rodzina jest dość znaczącym źródłem w sieci wsparcia jeśli chodzi o liczenie się z głoszonymi poglądami i podejmowanymi przez nie działaniami. W przypadku osób z grupy porównawczej była to grupa określona jako „inni”.

Tabela 5. Gdybyś potrzebował pożyczyć pieniądze, pojechać do lekarza lub uzyskać jakąś inną natychmiastową pomoc, jak bardzo ta osoba mogłaby ci pomóc?**Table 5. If you need to borrow money, to go to the doctor or get some other immediate assistance, how this person could help you?**

Wsparcie społeczne – pytanie 5	Dzieci z rodzin niepełnych		Dzieci z rodzin pełnych		t	p
	M	SD	M	SD		
Chłopak/dziewczyna	4,14	1,09	4,50	0,65	-1,046	0,305
Rodzina	4,27	0,73	4,36	0,74	-0,712	0,477
Przyjaciół	3,98	0,86	4,28	0,79	-1,808	0,073
Kolega	5,22	8,08	3,79	1,03	1,024	0,309
Sąsiad	4,34	2,54	3,70	1,44	0,891	0,379

cd. Tabeli 5.

Opiekun socjalny	2,00	1,41	2,40	0,89	-0,468	0,658
Doradca/terapeuta	4,66	0,57	4,20	0,83	0,840	0,432
Osoba duchowna	4,00	1,20	4,60	0,63	-1,666	0,108
Inni	3,95	0,95	4,57	0,53	-1,504	0,158

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.

Source: Author's research.

Kolejne pytanie zawarte w Kwestionariuszu dotyczyło sytuacji trudnej i wskazania przez osoby badane na kogo mogłyby wówczas liczyć. Młodzież z rodzin niepełnych na pierwszym miejscu wymieniła osoby, które tworzą profesjonalne źródła wsparcia – doradca/terapeuta, natomiast młodzież z rodzin pełnych – osoby wchodzące w skład sformalizowanych źródeł wsparcia (osoba duchowna).

Tabela 6. Gdybyś był „przykuty” do łóżka przez kilka tygodni, jak bardzo ta osoba mogłaby Ci pomóc?

Table 6. If you were „chained” to bed for a few weeks, how this person could help you?

Wsparcie społeczne – pytanie 6	Dzieci z rodzin niepełnych		Dzieci z rodzin pełnych		t	p
	M	SD	M	SD		
Chłopak/dziewczyna	3,78	1,18	4,61	0,72	-2,284	0,030
Rodzina	4,28	0,71	4,38	0,71	-0,838	0,403
Przyjaciół	3,74	1,02	4,19	0,81	-2,519	0,013
Kolega	3,93	0,93	3,75	1,11	0,754	0,452
Sąsiad	3,62	0,96	3,58	1,51	0,094	0,925
Opiekun socjalny	4,00	1,00	3,66	1,15	0,377	0,724
Doradca/terapeuta	4,33	1,15	4,40	0,89	-0,092	0,929
Osoba duchowna	3,72	1,34	3,80	1,52	-0,126	0,900
Inni	4,28	1,11	4,28	1,11	0,000	1,000

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.

Source: Author's research.

W sytuacji choroby badana młodzież z rodzin niepełnych może liczyć przede wszystkim na doradcę/terapeutę (4,33), rodzinę (4,28) oraz opiekuna socjalnego (4,00). Młodzież wychowująca się w rodzinach pełnych wsparcia oczekuje głównie od chłopaka/dziewczyny (4,61), doradcy/terapeuty (4,40) i rodziny (4,38).

Tabela 7. Jak długo znasz tę osobę?
Table 7. How long have you known this person?

Wsparcie społeczne – pytanie 7	Dzieci z rodzin niepełnych		Dzieci z rodzin pełnych		t	p
	M	SD	M	SD		
Chłopak/dziewczyna	3,71	1,13	3,78	1,47	-0,143	0,887
Rodzina	4,35	0,90	4,52	0,71	-1,194	0,234
Przyjaciół	4,14	0,83	4,33	0,72	-1,234	0,219
Kolega	4,06	0,89	4,10	0,90	-0,188	0,851
Sąsiad	4,84	0,35	5,00	0,90	-0,645	0,522
Opiekun socjalny	3,50	0,70	3,60	0,54	-0,204	0,845
Doradca/terapeuta	3,66	2,30	5,00	0,00	-1,195	0,285
Osoba duchowna	3,91	0,99	3,92	0,82	-0,033	0,973
Inni	3,83	1,47	3,57	1,27	0,344	0,737

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.
 Source: Author's research.

W przedostatnim pytaniu Kwestionariusza Wsparcia Społecznego J.S. Norbeck średnie powiązań w grupie podstawowej wahały się od 3,00 do 4,92, natomiast w grupie porównawczej od 2,80 do 4,84. Były więc one nieznacznie niższe wśród młodzieży z rodzin niepełnych.

Tabela 8. Jak często zwykle kontaktowałeś się z tą osobą (telefonicznie, listownie lub bezpośrednio)?
Table 8. How often do you usually contacted with the person (by phone, mail or directly)?

Wsparcie społeczne – pytanie 8	Dzieci z rodzin niepełnych		Dzieci z rodzin pełnych		t	p
	M	SD	M	SD		
Chłopak/dziewczyna	4,92	0,26	4,84	0,37	0,660	0,514
Rodzina	4,73	0,52	4,50	0,65	2,283	0,023
Przyjaciół	4,69	0,70	4,77	0,47	-0,676	0,500
Kolega	4,45	0,77	4,63	0,64	-1,042	0,300
Sąsiad	4,65	0,57	4,76	0,56	-0,589	0,559
Opiekun socjalny	3,00	0,00	2,80	0,44	0,597	0,576
Doradca/terapeuta	3,66	1,52	3,80	0,44	-0,197	0,854
Osoba duchowna	4,00	0,57	3,93	0,88	0,232	0,818
Inni	3,78	1,34	4,00	1,41	-0,290	0,776

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.
 Source: Author's research.

Zarówno młodzież z rodzin niepełnych, jak i pełnych najczęściej kontaktowała się z osobami z grupy „chłopak/dziewczyna”, rodziną, przyjaciółmi, kolegami, sąsiadami. Najczęściej doświadczają więc wsparcia w tym względzie w obszarze naturalnego zabezpieczenia społecznego.

Podsumowując przeprowadzone analizy dotyczące źródeł wsparcia można zauważyć, iż bardzo ważną rolę w sieci wsparcia społecznego badanych osób, zarówno pochodzących z rodzin niepełnych, jak i pełnych – odgrywa rodzina. W związku jednak z tym, że źródła wsparcia zmieniają się wraz z wiekiem człowieka, do kręgu tego stopniowo dołączają się również rówieśnicy – chłopak/dziewczyna, koledzy i przyjaciele. Wydaje się, że ma to związek przede wszystkim z tym, że to właśnie oni doświadczają podobnych problemów i trudności, z którymi przychodzi się zmierzyć młodym ludziom. Najmniejszą rolę, jeśli chodzi o naturalne źródła wsparcia, odgrywają sąsiedzi. Funkcję wspierającą badaną młodzież, choć w mniejszym stopniu, pełnią również osoby wchodzące w skład formalnych i profesjonalnych źródeł wsparcia, tj. osoby duchowne, doradcy/terapeuci czy pracownicy socjalni. W zależności więc od potrzeb konkretnej jednostki a także okoliczności, w jakich się znajduje, może ona stać się podmiotem większej lub mniejszej sieci wspierających ją osób.

Wnioski

Wspieranie drugiego człowieka może i powinno być realizowane na różnych płaszczyznach. W przypadku młodzieży znajdującej się w okresie dorastania, a dodatkowo doświadczającej braku jednego rodzica oznacza: towarzyszenie, informowanie, budowanie zaufania, wyrażanie akceptacji, szacunku i miłości, zapewnienie opieki materialnej czy finansowej. Jednak nie tylko, bowiem istotnym rodzajem wsparcia jest wsparcie odczuwane, wyrażające się w poczuciu oparcia, w świadomości, że są osoby, na które można liczyć. Wówczas człowiek czerpie poczucie wsparcia z potencjalnej możliwości bycia wspieranym²¹. Znaczenie wsparcia społecznego jest ogromne, ponieważ ludzie funkcjonujący we wspierającym środowisku, mający oparcie w najbliższych w mniejszym stopniu narażeni są na sytuacje trudne i odczuwają niższy poziom stresu. Wsparcie społeczne może więc albo działać profilaktycznie, albo modyfikować spostrzeganie stresu, bowiem człowiek otrzymując je odczuwa większy dobrostan²².

W działaniach na rzecz poprawy jakości życia dorastającej młodzieży wychowywanej w rodzinach niepełnych należy pamiętać, iż:

— Wsparcie i pomoc ważne są dla wszystkich ludzi, szczególnie znajdujących się w sytuacji trudnej.

²¹ A. Kacperczyk, *Wsparcie społeczne...*, dz. cyt. s. 271–272.

²² I. Heszen, H. Sęk, *Psychologia...*, dz. cyt., s. 171.

- Więzy i relacje nawiązywane przez dzieci czy to z rodzin niepełnych, czy pełnych są dla nich źródłem bliskości, bezpieczeństwa, przynależności, akceptacji, dostarczają określonych dóbr i usług, informacji i wskazówek zachowania się w różnych sytuacjach społecznych.
- Osobami pozostającymi w sieci wsparcia dzieci z rodzin niepełnych są przede wszystkim ich najbliżsi. Nie mogą oni jednak przesadzać z okazywaną tym dzieciom pomocą, ponieważ może ona pogłębić istniejący już stres spowodowany brakiem jednego rodzica, prowadzić do bierności, zaniku samodzielności i większego uzależnienia od osób wspierających.
- Im więcej wsparcia społecznego doświadcza młodzież, tym częściej spostrzega stresory, z którymi się styka jako łatwiejsze do przezwyciężenia i pozytywniej myśli o swoich kompetencjach, aktywniej pracując nad problemem niezależnie od tego czy ich rodzina jest pełna, czy niepełna.
- Szczególnego znaczenie w funkcjonowaniu młodzieży z rodzin niepełnych nabiera stwarzanie warunków umożliwiających im przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych oraz zaspokajanie potrzeby bezpieczeństwa, co może efektywniej chronić ją między innymi przed odczuwaniem symptomów depresji.

Bibliografia

- Heszen I., Sęk H., *Psychologia zdrowia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Kacperczyk A., *Wsparcie społeczne w instytucjach opieki paliatywnej i hospicyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006.
- Kalinowski M., *Przedmowa*, [w:] Tenże (red.), *Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005.
- Kawczyńska-Butrym Z., *Wsparcie jako element promocji zdrowia*, [w:] Taż (red.), *Wsparcie społeczne w zdrowiu i chorobie*, Centrum Med. DNŚSzM, Warszawa 1994.
- Kirenko J., Byra S., *Zasoby osobiste w chorobach psychosomatycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008.
- Kirenko J., Sarzyńska E., *Bezrobocie. Niepełnosprawność. Potrzeby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.
- Liberska H., *Wybrane aspekty psychologicznego funkcjonowania młodzieży wychowywanej w rodzinach pełnych i niepełnych*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1998, t. X.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.
- Raław M., Trawkowska D., *Samotne rodzicielstwo. Między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.
- Rutkowska E., *Wsparcie jako element rehabilitacji kompleksowej osób z niepełnosprawnością*, „Niepełnosprawność – zagadnienie, problemy, rozwiązania” 2012, nr III(4).

- Sęk H., Cieślak R., *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*, [w:] Ciż (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Sęk H., *Spoleczna psychologia kliniczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991.
- Sikora R., *Wsparcie społeczne i radzenie sobie ze stresem a depresyjność młodzieży*, „Psychologia Rozwojowa” 2012, t. 17, nr 2.
- Szultz B., *Wsparcie społeczne rodziny osoby niepełnosprawnej*, „Roczniki Teologiczne” 2007, t. LIV, z. 10.
- Trawińska M., *Rodziny niepełne i wielodzietne*, CRSS, Warszawa 1996.